

University of Groningen

Rethinking the culture-economy dialectic

Brons, Lajos Ludovic

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Brons, L. L. (2005). *Rethinking the culture-economy dialectic*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

In de afgelopen decennia heeft cultuur als verklarende variabele zich in een sterk toenemende populariteit mogen verheugen. In de economische geografie, economie en bedrijfskunde is het langzamerhand gebruikelijk geworden om op cultuur te wijzen als meer traditionele verklaringen onvoldoende zijn. Tegelijkertijd levert de cross-culturele psychologie steeds meer kwantitatieve gegevens over allerlei aspecten van cultuur. Hofstede's werk is daarvan wellicht het bekendste en meest invloedrijke voorbeeld. In de jaren '90 beleefden de sociale geografie én de andere sociale wetenschappen een *cultural turn*. In toenemende mate werd cultuur gebruikt om regionale en internationale verschillen in bijvoorbeeld welvaart en economische groei te verklaren. Een jaar of twintig eerder stond juist de omgekeerde relatie in de belangstelling: Marxistische benaderingen in de sociale wetenschap richtten zich op de 'economische bestaanswijze' als verklaring voor sociale en culturele verschillen.

De begrippen "cultuur" en "economie" hebben een centrale rol gespeeld in (de ontwikkeling van) de sociale wetenschappen. Veelal zijn die termen daarbij in een tegenstelling geplaatst, zodat "cultuur" en "economie" elkaar uitsluitende categorieën zijn, waar wel één of andere relatie of systeem van relaties tussen bestaat. Dit denken in termen van tegenovergestelde, maar interacterende categorieën is een vorm van *dialectiek*; deze specifieke vorm daarvan is *de dialectiek van cultuur en economie* (*the culture - economy dialectic*, afgekort tot **CED**).

De CED is minstens zo oud als de sociale wetenschappen en heeft ook aan de wieg daarvan gestaan. Sommige conceptueel verwante vormen van de CED zijn echter veel ouder. De geschiedenis van de CED als een dialectiek van *sociale* categorieën begint halverwege de 18e eeuw. In de sociale geografie is het denken in termen van de CED echter veel nieuwer. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw werd het traditioneel geografische denken in termen van de mens - omgeving dialectiek verdrongen door de CED. Dat – voor de geografie – betrekkelijk nieuwe denkraam, gecombineerd met de *cultural turn* heeft ertoe geleid dat de geografie in toenemende mate afhankelijk werd van vage begrippen. De andere sociale wetenschappen maakten een enigszins vergelijkbare ontwikkeling door, al was daar het denkraam in ieder geval niet nieuw.

Wellicht het meest voor de hand liggende voorbeeld van zo'n vaag concept is "cultuur" zelf. Er circuleren honderden definities van "cultuur". Zinvolle communicatie tussen theorieën en theoretici over "cultuur" en de CED is daardoor uiterst beperkt. Desondanks zijn veel wetenschappers er van overtuigd, dat cultuur in het algemeen en de CED in het bijzonder veelbelovende onderwerpen zijn voor sociaal-wetenschappelijke analyse. Om die belofte waar te kunnen maken is een zorgvuldige analyse van de CED, van haar begrippen en theorieën, noodzakelijk. Het onderzoek waarvan dit boek het resultaat is richtte zich op die analyse. De nadruk lag daarbij op de ontwikkeling van het denken over de relatie tussen de

begrippen en fenomenen cultuur en economie. De kernvraag was daarbij niet hoe die twee elkaar daadwerkelijk beïnvloeden, maar wat het betekent om dat soort vragen te stellen en waarom die vragen zo'n belangrijke rol in de sociale wetenschappen (lijken) te spelen.

Beantwoording van deze kernvraag vereist in de eerste plaats een conceptuele analyse en reconstructie van het begrippenkader van de CED. Om theorieën te kunnen vergelijken, toetsen en/of te combineren is het noodzakelijk om die in een min of meer gemeenschappelijke taal te herschrijven. Een dergelijke gemeenschappelijke taal ontbreekt vooralsnog volledig. De begrippen "cultuur" en "economie" kennen talrijke zeer verschillende (soms zelfs contradictoire) betekenissen in verschillende theorieën. Conceptuele analyse en begripsgeschiedenis kunnen daarbij bovendien ook licht werpen op de rol van de CED in het ontstaan van de sociale wetenschappen en de disciplinaire indeling daarvan. Bovendien is conceptuele analyse relevant voor de studie van cultuur zelf. Volgens verschillende theoretici zijn taal, begrippen en/of betekenis kernaspecten van cultuur en is het bestuderen van (een) cultuur daarom – tot op zekere hoogte – een vorm van conceptuele analyse.

Net zo min als er een coherente omvattende vorm van de CED is, is er echter een omvattende theorie van conceptuele analyse. Vormen daarvan worden beoefend in de analytische filosofie, taalwetenschappen, kunstmatige intelligentie, informatica, bedrijfskunde, sociale geschiedenis, verpleegkunde en sociale wetenschappen. Tussen veel van de toepassingen in al die gebieden bestaat echter geen enkel contact, als men al van elkaar's bestaan weet. De eerste stap in het onderzoeksproject was derhalve een poging tot synthese van al die vormen van conceptuele analyse in een – min of meer – omvattende theorie, die een bruikbare methodologie zou opleveren voor de sociale wetenschappen in het algemeen en de analyse van de CED in het bijzonder. Het uiteindelijke resultaat daarvan is een theorie die begrippen opvat als verzamelingen van verzamelingen (van verzamelingen) van (andere) begrippen en relaties daartussen. Conceptuele analyse betekent dan de specificatie van die verzamelingen van verzamelingen (enz.). Vanwege de interne structuur daarvan ligt het voor de hand om bij een conceptuele analyse allereerst de historische ontwikkeling van het begrip of de begrippen (het analysandum) te onderzoeken en daarna de verschillende vroegere en nog bestaande betekenissen systematisch in kaart te brengen. De laatste stap is een reconstructie van het begrippenstelsel: de introductie van definities, vertalingsregels en/of nieuwe begrippen.

De toepassing van deze methodologie op de CED bestaat uit een aantal stappen, die deels het gevolg zijn van de fases in die methodologie en deels van het complexe karakter van de CED zelf. De CED als analysandum bestaat uit een drietal begrippen en een aantal relaties daartussen. Die begrippen zijn "cultuur", "economie" en een intermediair met wisselende termen die echter meestal op één of andere vorm van causaliteit duiden. In een analyse van de CED moeten dus enerzijds de begrippen "cultuur" en "economie" geanalyseerd en zonodig gereconstrueerd worden en moeten anderzijds de veronderstelde relaties daartussen nauwkeuriger onder de loep worden genomen.

Het begrippenpaar "cultuur" - "economie" staat in een lange traditie van denken in (binaire) tegenstellingen. De meeste theoretici gaan er van uit dat dit denken is ontstaan uit de man - vrouw tegenstelling. Via onder andere orde - chaos; rede - passie en beschaving - cultuur heeft zich hieruit de CED ontwikkeld. Alhoewel daarom gesteld kan worden dat de geschiedenis van de CED begint bij de conceptualisering van de man - vrouw tegenstelling is er van een daadwerkelijk theoretisch doordachte tegenstelling pas sprake bij rede - passie. Na de introductie van het idee van het sociale aan het eind van de 18e eeuw werden die begrippen opgetild naar het sociale niveau en omgevormd tot "beschaving" en "cultuur". Die twee begrippen vervulden een belangrijke rol als de slogans van twee – op veel punten – diametraal tegengestelde visies op de wereld: de Verlichting en de Romantiek. "Rede" en "beschaving" waren de trefwoorden van de Verlichting; "passie", "traditie" en "cultuur" die van de Romantiek.

Die verschillende visies hingen samen met verschillende benaderingen in de sociale wetenschap. Het wetenschapsideaal van de Verlichting was tegelijkertijd empiristisch en rationalistisch en ging uit van universele natuurwetten (ook in het sociale). De universalistische en rationalistische benadering verwerd tot de economische wetenschap; de meer empiristische benadering leidde tot de geboorte van de sociologie. De meer empiristische benadering leidde echter ook tot de verwerping van het universalisme en daarmee tot de introductie van het cultuurbegrip als tegenhanger van "beschaving" en de opkomst van de Contra-Verlichting en de Romantiek.

In het begin van de 19e eeuw veranderde het begrippenpaar "cultuur" - "beschaving" van een tegenstelling tussen wereldvisies in een tegenstelling tussen maatschappij-aspecten. "Cultuur" werd in toenemende mate opgevat als de meer spirituele (Romantische) aspecten van de maatschappij; "beschaving" als de meer rationele (Verlichte). Beide begrippen hadden echter verschillende bijbetekenissen. "Cultuur" werd bijvoorbeeld dikwijls als primitief gezien en "beschaving" als Westers. Die bijbetekenissen maakten het voor theoretici van de CED soms noodzakelijk om nieuwe begrippen te introduceren. Zo introduceerde Marx bijvoorbeeld de basis - bovenbouw hypothese. In de tweede helft van de 19e eeuw begonnen de begrippen "cultuur" en "beschaving" bovendien steeds meer naar elkaar toe te groeien totdat ze in het wetenschappelijk taalgebruik bijna synoniem werden. Voor de ontwikkeling van de CED was de introductie van een nieuwe term daarom noodzakelijk. Deze nieuwe term, die – tot op zekere hoogte – "beschaving" verving was "economie".

Die vervanging van "beschaving" door "economie" had ook niet veel eerder kunnen plaatsvinden. Ook de ontwikkeling van het begrip "economie" heeft bepaald niet stilgestaan. Oorspronkelijk betekende het organisatie, huishouding of organisatie van de huishouding. In de 18e eeuw werd het gebruikt in de samenstelling "politieke economie" voor de organisatie van de staatshuishouding. Het begrip ontwikkelde zich vervolgens van organisatie van nationale welvaartscreatie tot organisatie (of instituties, in meer moderne termen) van de productieve, consumptieve en distributieve aspecten van de maatschappij. Pas in de loop van de twintigste eeuw kreeg het begrip zijn huidige betekenis als het

aggregaat van productief, consumptief en distributief handelen. In die ontwikkeling kwam het begrip "economie" steeds dichterbij "beschaving", dat in zijn laat 19e eeuwse vorm het best vertaald kan worden (in moderne termen) als economie en technologie (en dan met name in institutionele zin). Toen Marx zijn basis - bovenbouw hypothese aan het papier toevertrouwde was die ontwikkeling nog niet ver genoeg. In het begin van de twintigste eeuw, toen Weber schreef over de invloed van onder andere Protestantisme op economische ontwikkeling al wel.

In de sociale geografie heeft de CED lange tijd geen rol van betekenis gespeeld. Met betrekking tot de geografie kunnen twee geschiedenissen worden onderscheiden: de schoolboekjesgeschiedenis van ontdekkingsreizigers en landsbeschrijvers en de geschiedenis van het denken over de relaties tussen de mens en zijn omgeving. Dit laatste begon al bij de Oude Grieken in de vorm van het fysisch determinisme, de theorie dat de sociale, culturele en maatschappelijke verhoudingen in een groep mensen tot op grote hoogte bepaald worden door de geografische omgeving van die groep. Via de Arabieren keerde dit fysisch determinisme na de Middeleeuwen terug in Europa waar het al snel gemeengoed werd en werd opgepikt door de eerste grote klassieke geograaf, Ritter. Pas in het geografisch denken in de eeuw daarna werd ook steeds meer de nadruk gelegd op de omgekeerde richting in het verband: de invloed van de mens op zijn (natuurlijke) omgeving.

In dit denken in termen van de mens - omgeving dialectiek speelde de CED geen rol. De categorieën "cultuur" en "economie" waren opgelost in het bredere begrip "mens". Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw veranderde dat. Eerst werd de mens - omgeving dialectiek als theoretische kern van de geografie afgedankt en vervangen door een abstracte benadering waarin isotrope vlaktes en afstanden centraal stonden. Vervolgens leidde de met name Marxistische en humanistische reactie hierop in de jaren '70 tot de integratie van de CED in het geografisch denken. In twee stappen verloor de geografie zo zijn oorspronkelijke en unieke denkraam en voegde het zich naar de sociaal-wetenschappelijke standaard.

Vanwege het enorme aantal definities en interpretaties van vooral het cultuurbegrip is het in kaart brengen van de talrijke vormen van de – in de CED – relevante begrippen geen eenvoudige taak. De verschillende begrippen kunnen worden geclassificeerd aan de hand van centrale betekenselementen in hun definities, maar die classificaties verhelderden weinig. Zelfs binnen periodes en disciplines blijkt er nauwelijks overeenstemming over de betekenis van het begrip "cultuur" te bestaan. Voor "economie" geldt dat veel minder, maar de historische ontwikkeling van het begrip en conceptueel verwante begrippen zoals "beschaving", wijst er op dat ook dit geen eenvormig en eenduidig begrip is. In beide gevallen is conceptuele reconstructie echter mogelijk door te zoeken naar basisbegrippen, die in een taxonomische structuur met attributen kunnen worden uitgerust (specifieker worden gemaakt) om de verschillende vormen van de relevante begrippen weer te geven.

Al die verschillende interpretaties van "cultuur", "economie", enzovoorts kunnen daarmee in één conceptueel raamwerk worden geplaatst en naar elkaar worden vertaald.

De constructie van zo'n raamwerk is het terrein van de ontologie (of in ieder geval bepaalde vormen daarvan), in dit bijzondere geval van de sociale ontologie. Op basis van een analyse van de talrijke definities en interpretaties van de begrippen van de CED is in dit onderzoek geconcludeerd dat de ontologische primitieven (meest elementaire eenheden) van de CED meta-behaviorale entiteiten en behaviorale gebeurtenissen zijn. Alle begrippen van de CED kunnen worden vertaald in termen van gedrag en meta-gedrag. Alle vormen van de CED zijn relaties tussen deelverzamelingen van gedrag en/of meta-gedrag. Meta-gedrag is de verzameling van alle sociale invloeden op en determinanten van gedrag en omvat theorieën, begrippen, instituties, waardes, gewoontes en (vrijwel) alle andere aspecten van cultuur die in de loop der tijd zijn voorgesteld. In vrijwel alle theorieën van de CED wordt met de C-pool een specifieke deelverzameling van meta-gedrag bedoeld. De betekenis van de andere pool is echter minder eenduidig, hetgeen al duidelijk werd uit de ontwikkeling van het begrip "economie". Dit begrip kan zowel op een bepaalde (deel-) verzameling van instituties duiden, in welk geval het een deelverzameling is van meta-gedrag, maar kan ook een aggregaat van daadwerkelijk economisch (productief, consumptief en distributief) gedrag betekenen. Voor de analyse en implicaties van een theorie is dat verschil van groot belang.

Theorieën van de CED kunnen grofweg worden verdeeld in twee groepen, in dit boek de eerste en tweede *grand theory* genoemd. De eerste *grand theory* is Marx' *historisch materialisme* en (vroegere en latere) verwante theorieën over de invloed van de (toestand en/of inrichting van de) economie op aspecten van cultuur. De tweede *grand theory* is Weber's Protestantisme-these en (latere) verwante theorieën over de invloed van cultuur op ondernemerschap en economische groei. Daarnaast is in dit boek een aantal 'kleinere' theorieën onderscheiden, die slechts 'kleiner' zijn in de zin dat ze geen variant zijn van één van beide *grand theories*. Tot deze 'kleinere' theorieën behoren bijvoorbeeld die over *embeddedness*, de invloed van cultuur op consumentengedrag en de rol van instituties.

Ten behoeve van de toetsing van theorieën van de CED is een poging gedaan om cultuur als meta-gedrag te meten op de schaal van Nederlandse gemeenten. Voor dat schaalniveau is (onder andere) gekozen omdat er al uitvoerig onderzoek op (inter-) nationaal schaalniveau is gedaan en omdat er onvoldoende duidelijkheid bestaat over de vraag welke ruimtelijke schaalniveaus relevant zijn in de CED. Het meten van cultuur is echter niet eenvoudig. De meest voor de hand liggende methode is een indirecte meting van meta-gedrag door met behulp van factoranalyse de dieperliggende factoren achter daadwerkelijk gedrag te construeren. Een complicatie daarbij is echter dat het niet meevalt de factoren die daarvan het resultaat zijn anders te interpreteren dan als dimensies van culturele kernwaardeoriëntaties, terwijl in het meta-gedrag dat ze reflecteren ook begrippen, theorieën en instituties een rol spelen.

De in dit onderzoek gepresenteerde statistische analyse resulteerde in een vijftal dimensies van regionale cultuur in Nederland, die alle vijf bleken samen te hangen met aspecten of vormen van individualisme: (1) post-materialisme, (2) Protestant conservatisme, (3) klassiek individualisme, (4) egalitair anti-conservatisme en (5) ontevredenheid. Post-materialisme lijkt vooral een stedelijk verschijnsel; Protestant conservatisme is vanzelfsprekend het sterkst in de zogenaamde 'Protestantenband'; de Randstad en het Noorden zijn de meest klassiek individualistische regio's; het Noorden scoort het hoogst op egalitair anti-conservatisme en het Westen op ontevredenheid. Aan de hand van eerder empirisch onderzoek en een nieuwe analyse met behulp van deze meting van regionale cultuurverschillen in Nederland kan een tiental conclusies worden getrokken:

- (1) De eerste *grand theory* wordt deels en tot op zekere hoogte geconfirmeerd in die zin dat een toenemende welvaart leidt tot cultuurverandering. De belangrijkste (gevonden) effecten zijn een toename van (a) individualisme; (b) post-materialisme; (c) economische vrijheid; (d) burgerlijke en (e) politieke rechten; en een afname van (f) competitiviteit. Alhoewel wel door sommige theoretici verwacht is er geen aantoonbaar effect op arbeidsethiek.
- (2) Er lijkt geen consistent verband te bestaan tussen de meest gebruikte dimensies van nationale cultuur, die van Hofstede, en enig aspect van ondernemerschap (m.n. innovatie en bedrijfsoprichtingen). Zowel hoge als lage scores op elke dimensie kunnen positieve effecten hebben op ondernemerschap.
- (3) Op dezelfde wijze blijkt post-materialisme soms een positief en soms een negatief effect op ondernemerschap (zelfstandigheid) te hebben. In internationale vergelijkingen blijkt het verband doorgaans negatief te zijn. Op regionaal niveau in Nederland is hier een positief verband gevonden. Deze verschillende effecten zijn mogelijk het gevolg van het feit dat geen enkele culturele dimensie ondeelbaar is. Post-materialisme bestaat uit een aantal verschillende verschijnselen die soms tegengestelde effecten kunnen hebben. De lagere waardering van winst en materieel welzijn kan een negatief effect hebben op ondernemerschap, maar de sterke hang naar zelfontplooiing en creativiteit kan juist weer een positief effect hebben. Het ontbreken van consistente verbanden bij het vorige punt heeft wellicht dezelfde oorzaak.
- (4) De enige culturele dimensie die een consistent positief effect (op alle schaalniveaus) op ondernemerschap lijkt te hebben is ontevredenheid.
- (5) Op het regionale schaalniveau is een positief effect van Protestantisme op ondernemerschap gevonden terwijl dit op (inter-) nationaal schaalniveau nooit is gevonden. Dit is mogelijk het gevolg van de overschaduw van nationale religieuze verschillen door andere culturele en institutionele verschillen.
- (6) Om die reden zou het wellicht aan te bevelen zijn de CED of de effecten van cultuur op gedrag in het algemeen op regionaal in plaats van (inter-) nationaal niveau te bestuderen.

- (7) De theorie dat uit marginale groepen zoals etnische minderheden meer ondernemers voortkomen is herhaaldelijk bevestigd op meerdere schaalniveaus.
- (8) In tegenstelling tot het populaire geloof is er geen consistent bewijs voor de theorie dat ondernemerschap een positieve invloed heeft op economische groei.
- (9) Evenmin zijn er aantoonbare (directe / andere) consistente effecten van cultuur op economische groei. Dikwijls wordt aangenomen dat individualisme leidt tot economische groei, maar hier is het tegendeel gevonden, al was het bewijs voor die relatie niet erg sterk.
- (10) Sommige instituties lijken wel een effect te hebben op economische groei, maar zijn vaak zelf het gevolg daarvan. De richting van de causaliteit in dit soort verbanden is daarom doorgaans bijzonder onduidelijk.

Hiermee zijn echter niet alle theorieën van de CED getoetst. Sommige zijn te vaag om zinvolle toetsing mogelijk te maken en voor weer andere is meting (of zelfs operationalisering in het algemeen) van de in die theorie gerelateerde categorieën (vrijwel) onmogelijk.

Naast bovenstaande theoretische conclusies, dat wil zeggen: conclusies over de theorieën van de CED, is uit de verschillende analyses (conceptueel, theoretisch, empirisch) een aantal meta-theoretische en meer wetenschapsfilosofische conclusies getrokken.

De verzameling theorieën van de CED wordt gekenmerkt door een verbijsterende veelheid van begrippen, categorieën en ideeën. Desondanks kunnen al die theorieën grofweg in twee groepen worden ingedeeld: (1) hele brede en vage theorieën die (daardoor) niet te toetsen zijn en (2) heel specifieke theorieën die dikwijls wel getoetst zijn, maar die zelden consistent geconfirmeerd of verworpen zijn. Het grootste deel van de theoretische bijdragen aan de CED lijkt tot de eerste groep te behoren. Voor al deze theorieën, maar ook voor veel theorieën van de tweede groep, geldt dat de veronderstelde relatie dermate vaag of complex is dat falsificatie onmogelijk is. Het verband tussen post-materialisme en ondernemerschap (zie conclusie 3 hierboven) kan als een voorbeeld hiervan dienen. Deze onfalsifieerbaarheid impliceert volgens Popper, die wat dit betreft een punt heeft, dat deze theorieën onwetenschappelijk zijn. Het bezwaar van onfalsifieerbaarheid en dus onwetenschappelijkheid lijkt zelfs te gelden voor de gehele CED aangezien zelfs de strengste theorieën talrijke externe invloeden en andersoortige vluchtwegen accepteren om te verklaren waarom een negatief resultaat nog geen falsificatie oplevert.

Een bijkomend probleem is dat met iedere toename van theoretische (en empirische) detaillering ook de complexiteit toeneemt. Uit iedere theorie is er een aantal meer specifieke theorieën af te leiden waarvan sommige geconfirmeerd en andere verworpen (kunnen) worden. Een algemene theorie dat er een wisselwerking bestaat tussen cultuuraspect X en economisch aspect Y zou na toetsing van dergelijke meer specifieke theorieën er – op dat meer gedetailleerde niveau – als volgt uit kunnen zien: cultuuraspect X1 leidt tot economisch aspect Y leidt tot cultuuraspect X2. In dit laatste geval zou de eerdere, minder gedetailleerde theorie nog wel waar, maar nauwelijks zinvol zijn. Ten

gevolge hiervan moet geconcludeerd worden dat het bestaan van een relatie tussen bepaalde categorieën grotendeels afhankelijk is van de categorisering zelf en dat de aard van een bepaald verband tussen cultuur en economie – als dat er al is – mogelijksterwijs eerder conceptueel dan causaal is. Een analyse van de CED is derhalve in de eerste plaats een conceptuele analyse.

Of een verondersteld verband tussen categorieën conceptueel danwel causaal is is afhankelijk van de vorm van dat verband. In principe kunnen alle theorieën van de CED worden opgebouwd uit varianten van de volgende drie fundamenteel verschillende basale theorie-vormen:

- (1) meta-gedrag van type X leidt tot gedrag van type Y;
- (2) meta-gedrag van type X leidt tot meta-gedrag van type Y; en
- (3) gedrag van type X leidt tot meta-gedrag van type Y.

Uit een analyse van deze basale theorie-vormen blijkt dat (1) per definitie waar is mits er een overlap is tussen X en Y en dat (2) in hetzelfde geval waar is, hetgeen impliceert dat (1) en (2) conceptuele verbanden zijn. Voor (3) geldt dit echter niet: deze derde vorm is wel een causaal verband. De derde vorm is overigens een speciaal geval van een meer algemene vorm: (3a) de verzameling van actuele entiteiten (de sociale en fysische omgeving) X leidt tot meta-gedrag van type Y. Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat er twee soorten theorieën zijn in de CED: onbegrepen begripoverlappingsen en theorieën over de invloed van externe omstandigheden op (aspecten van) meta-gedrag. Dit kan worden beschouwd als een (kritische) synthese van de CED. Deze synthese wijst er op dat empirische resultaten niet altijd positieve feiten weerspiegelen, maar het product kunnen zijn van conceptualisering en meting.

De drie basale vormen van verbanden in de CED zoals hierboven beschreven kunnen tevens worden beschouwd als de basale vormen van theoriecomponenten van de sociale wetenschap als geheel. Iedere sociaal-wetenschappelijke theorie kan uit deze componenten worden opgebouwd. In zeker zin kan gesteld worden dat het terrein van de CED identiek is aan het terrein van de sociale wetenschappen. Er bestaat echter één uitzondering in de vorm van de klassieke geografie, die een tweetal aanvullende verbanden bestudeerde:

- (4) een fysische omgeving van type X leidt tot meta-gedrag van type Y (evenals (3) een bijzonder geval van (3a)); en
- (5) gedrag van type X leidt tot een fysische omgeving van type Y.

Samen vormen deze twee de voornoemde dialectiek van mens en omgeving, het klassiek geografische kernvraagstuk. Echter, in de moderne sociale geografie spelen (4) en (5) nauwelijks nog een rol. In de praktijk is de geografie een soort ruimtelijke sociologie en/of economie geworden; dat wil zeggen dat zij zich hoofdzakelijk bezig houdt met ruimtelijke en regionale verschillen in de relaties (1), (2) en (3) in plaats van met (4) en (5). Slechts enkele 'zonderlingen' houden zich nog met die klassiek geografische vraagstukken bezig en deze wetenschappers hebben dikwijls niet eens een geografische achtergrond. Gevolg daarvan is dat de sociale geografie de afgelopen decennia nauwelijks nog een nieuw en origineel inzicht heeft opgeleverd. Inmiddels beginnen ook steeds meer geografen dat in te

zien. Over een uitweg uit deze crisis – die overigens door nog maar een enkeling als crisis herkend wordt – bestaat onder deze critici echter nog lang geen enigheid. Op basis van dit onderzoek lijkt een antwoord echter voor de hand te liggen: een heroriëntatie op het klassiek geografische kernprobleem, de mens - omgeving dialectiek. Deze speelt immers in de huidige sociale wetenschap nauwelijks een rol. Met zo'n heroriëntatie heeft de geografie een wereld te herwinnen.

Voor de sociale wetenschappen als geheel geldt dat conceptuele analyse een veel grotere rol zou moeten spelen in het onderzoek. Zoals hierboven aangegeven zijn veel veronderstelde sociaal-wetenschappelijke verbanden eerder conceptueel dan causaal. Empirisch onderzoek dat hier niet of onvoldoende rekening mee houdt kan niets dan triviale resultaten opleveren. Een voor de hand liggende methodologische benadering voor de sociale wetenschappen is daarom bijvoorbeeld een combinatie van conceptuele (en/of ontologische) analyse met demografisch of epidemiologisch onderzoek (in methodologische, niet in inhoudelijke zin) op basis van (in die conceptuele analyse) zorgvuldig geanalyseerde, gedefinieerde en gemeten categorieën.

Volgens Comte verloopt de ontwikkeling van de wetenschappen door drie fases. De eerste is de theologische fase waarin de wereld wordt verklaard door te refereren aan bovennatuurlijke krachten. De tweede is de metafysische fase waarin verklaring steunt op abstracte begrippen en speculatie. Pas in de derde positieve fase worden bijgeloof en metafysica vervangen door positieve wetenschap. Volgens Comte zelf waren (in zijn tijd) de meeste wetenschappen opgeklommen tot die derde fase. De belangrijkste uitzondering was de sociologie. Comte hoopte dat de sociale wetenschappen snel door de fases zouden klimmen, maar anderhalve eeuw later lijken ze nog steeds in de metafysische fase te blijven steken. Nog steeds worden theorieën over cultuur, economie, ondernemerschap en talrijke andere sociaal wetenschappelijke onderwerpen meer gekenmerkt door mythes, abstracte begrippen zonder tegenhangers in de werkelijkheid en versteende contingenties. Veel van onze overtuigingen en waarnemingen zijn meer gebaseerd op mythe dan op werkelijkheid. Één van de meest hardnekkige mythes is die van grenzen. Grenzen zijn sociale constructies, geen externe realiteit. Dat geldt voor grenzen tussen culturen en gebieden maar ook, en belangrijker, voor grenzen tussen disciplines en categorieën. Dat laatste pleit voor een meer anarchistische benadering van wetenschap, dat wil (o.a.) zeggen: voor meer multi- en/of inter-disciplinariteit en (alweer) voor conceptuele analyse als een noodzakelijk onderdeel van wetenschappelijk onderzoek.

In de afsluitende paragrafen van dit boek wordt de historische ontwikkeling van de dialectiek van cultuur en economie en een aantal verwante begrippenparen nog eens onder de loep genomen. Het blijkt dat deze begrippenparen deel uitmaken van een groter systeem: een *trialectiek* in plaats van een dialectiek waarbij natuur of omgeving een derde pool vormt en waarin er tussen iedere twee hoeken (polen) van de driehoek intermediaire concepten bestaan die in verschillende theorieën gerelateerd (dikwijls tegengesteld) worden aan andere begrippen in dat systeem. Deze trialectiek brengt echter slechts ons

begrippenapparaat in kaart, niet de werkelijkheid. De begrippen "cultuur" en "economie" verwijzen naar ideeën, niet naar de wereld. Zij weerspiegelen onze perceptie van de werkelijkheid, niet de werkelijkheid zelf. Er zijn helemaal geen (objectief begrensbare) tegenhangers van de begrippen "cultuur" en "economie" in de werkelijkheid. Als *wetenschappelijke* begrippen zijn deze begrippen daarom betrekkelijk zinloos. Bovendien, als er geen cultuur en economie zijn, kan er daartussen ook geen verband bestaan. Daarmee wordt ook het begrip van dat verband (de CED) een *wetenschappelijk* zinloos begrip. Derhalve zijn "cultuur", "economie" en de relaties daartussen dwaalbegrippen waarover verder beter gezwegen kan worden.